

Kritische bibliografie

OTTO NEURATH (1882-1945)

Wilfried Goossens

Danilo Zolo, *Reflexive Epistemology. The Philosophical Legacy of Otto Neurath*, translated from the Italian (1986) by David McKie, Dordrecht/ Boston/ London, Kluwer Academic Publishers, 1989, XX+203 blz., ISBN 0-7923-0320-2; Boston Studies in the Philosophy of Science, Vol. 118.

Otto Neurath is een centrale figuur in de *Wiener Kreis*, een kring van wetenschappers en filosofen, die in de jaren twintig en vooral dertig nadenken, rond hun tijdschrift *Erkenntnis*, over de grondslagen van wetenschap. Neurath heeft, toen niet en nu nog niet, de aandacht gekregen die hij verdiende. De ken- en wetenschapstheoretische ontwikkeling, voortvloeiend uit het 'logisch positivisme' van de kring in Midden-Europa (Wenen, Praag, Berlijn, Warschau), heeft hij in grote mate geanticipeerd. In deze doorwerking is dat neo-positivisme zeer kritisch voor zichzelf, door inbreng van reeds bestaande conventionalistische (Frankrijk, Duhem) en later ontwikkelde post-empirische (Quine) elementen. In die zin is wat Toulmin, Kuhn, Lakatos, Feyerabend en vele anderen in de jaren zeventig schrijven — meer dan een kwarteeuw na Neuraths dood — helemaal geen revolutie. Dit alles wil Danilo Zolo uitleggen in zijn boek, tegelijk een herinterpretatie van en een hommage aan Neurath én een confrontatie ervan met kernstukken van het neo-positivisme, Carnap vooral, en van de eerste reactie hierop, Popper. De auteur wil bovendien ook enkele algemene stellingen formuleren met betrekking tot de hedendaagse epistemologie (wat vooral de filosofie van het wetenschappelijk kennen blijkt te zijn). Ze zijn uiteraard door Neurath geïnspireerd, gebundeld in de kwalificatie 'reflexieve epistemologie', en de wat provocatieve stelling van de 'epistemologische prioriteit van de sociologie'. Hiermee wil Zolo een alternatief bieden voor de tendens, door Quine gestimuleerd, de epistemologie te beschouwen als een tak van de 'cognitive science', een natuurwetenschap van de kennis.

Danilo Zolo centreert zijn begrip van Neurath rond diens mooie beeld van de situatie van de wetenschapper, een beeld dat vooral door Quine later is overgenomen en bekend geraakt, maar dan in een te gereduceerde interpretatie.

Neurath : "Wij <wetenschappers> zijn als de zeilers die in open zee hun schip moeten verbouwen, maar nooit de kans krijgen van de bodem af geheel opnieuw te beginnen. (...) Ze maken gebruik van wat drifhout van de oude structuur, om het gebinte te veranderen. (...) Tijdens het werk moeten ze zich staande houden op de oude structuur en hebben ze af te rekenen met hevige storm en bulderende golven" (uit *Anti-Spengler*, 1921). Quine maakt hiervan het beeld van de wetenschap die niet langer de illusie koestert te refereren naar buitentalige gegevens. Epistemologie is daarbij zelf niets anders dan een stuk natuurwetenschap, een hoofdstuk van de psychologie, geen filosofie. Zolo zal een andere, 'reflexieve' interpretatie voorstaan, maar dat zullen we pas straks kunnen verduidelijken.

Tot het einde van de jaren zeventig is de hele *Wiener Kreis* steevast onder 'labels' als neo-positivisme en logicistisch empirisme tot één homogeen geheel platgedrukt. Tijdgenoot en opponent Popper maakt er school mee. Zo tegengestelde figuren als Carnap en Neurath (de twee kopstukken) worden aldus elkaars gelukkige complement : de introverte, cerebrale en logisch-precieze Carnap naast de impulsieve, politiek en sociaal gedrevene, luidruchtige dikkerd Neurath, enzovoort. We kijken het even na : de nederlandstalige publicaties behandelen bijna uitsluitend Carnap; Neurath wordt voor de volledigheid, nooit wegens originaliteit en alleen af en toe vernoemd. In feite groeit er met de jaren een diepe spanning tussen de beide zich 'socialist' noemende kringgenoten. Voor Neurath heeft zijn 'socialistische' oriëntatie consequenties voor zijn epistemologische opvattingen; hij wijst Carnaps idee van een neutrale wetenschap van de hand. Zolang empirisme en logicisme hoogtij vieren — de jaren vijftig en zestig — kan deze kritiek niet ernstig worden genomen. Nu des te meer.

Het manifest van de Wiener Kreis '*Wissenschaftliche Weltauffassung. Der Wiener Kreis*' heeft voor Neurath — maar niet voor de anderen — van meet af aan met de 'levensvragen' te maken, met een rationele ombouw van de sociale en economische ordening. Bovendien moet wetenschap, zegt Neurath in zijn vroege geschriften al, conventionalistisch en historicistisch begrepen worden : elke wetenschappelijke uitspraak bevat referenties naar een oneindig aantal andere uitspraken waarvan *aangenomen* wordt dat ze als *geheel* geldig zijn. Dit staat lijnrecht tegenover de cartesiaanse 'pseudo-rationaliteit'. Empirische kennis is altijd reflexief, dat wil zeggen : geconditioneerd door haar eigen methodes van onderzoeken en testen. Tegelijk is ze steeds begrensd om linguïstische-logische en methodologische redenen. Ook protokoluitspraken vormen aldus geen neutrale empirische basis voor theorievorming; ze zijn zoals de abstracte wetten een product van beslissingen en denkstappen. Het verschil tussen observatietaal en theoretische taal bestaat niet en elke wetenschappelijke taal is meerduidig en onprecies. Carnap zag hierin al direct de dreiging van een regelrecht relativisme

en scepticisme. Neurath wil echter de historisch-sociologische dimensie van de wetenschap benadrukken; de onderzoeker zegt daarbij niet willekeurig gelijk wat, hij behoort tot groepen van onderzoekers, waarin de wetenschappelijke praxis gebeurt, de beslissingen genomen, de opinies gedeeld, en dat alles in zijn concrete sociaal-historische context. Dat laat Neurath toe Poppers *Logik der Forschung* (1934) reeds een jaar na verschijnen op fundamentele punten aan te vechten door middel van ideeën die we vanuit een hedendaags standpunt veel moderner dan die van Popper zouden noemen; en dit terwijl Popper, zich van geen kwaad bewust, Neurath bekritiseert alsof deze Carnap zelf is. Zolo: "Deze objecties <van Neurath>, prompt en bij tijds als ze waren, vormden de eerste kritiek op het falsificationisme en anticeperden met tenminste dertig jaar de overwegingen achter de neo-popperiaanse revisie van het falsificationisme dat zichtbaar wordt bij schrijvers als Lakatos, Agassi of Watkins" (blz. 65). Zolo wijdt uitdrukkelijk een heel hoofdstuk aan 'Neurath versus Popper', culminerend in de verwerping van Poppers opvatting over wetenschap als een pad dat de waarheid asymptotisch nadert. Niets staat immers verder van de zeilschip-metafoor.

In september 1935 heeft in de Parijse Sorbonne het eerste internationaal congres voor de eenheid van de wetenschap plaats. De levendige Neurath speelt er de hoofdrol. Tot aan zijn dood (Oxford 1945) zal hij vooral werken aan het idee dat daar groeit: een 'internationale encyclopedie van eengemaakte wetenschap'. Geïnspireerd door de achttiende-eeuwse Encyclopedisten overheersen ook nu wetenschappelijk optimisme en een geest van tolerantie. De eenheid moet nu echter in de taal liggen. Waar dit laatste voor Carnap betekent: de logische eenheid van een specifieke wetenschapstaal, beoogt Neurath echter de 'encyclopedische orkestratie' van de discursieve taalprocessen die zich binnen elk wetenschappelijk werk afspelen. Het gaat over een eenheid van denkstijl, verrassend verwant met Kuhns (verbrede) begrip van paradigma's zoveel jaren later. Die denkstijl is historisch-sociaal bepaald. Voor metafysische elementen is hierin uiteraard geen plaats, maar ook een 'fysicistische taal' (waarin alle termen reduceerbaar worden geacht tot termen van de fysica) kan evenmin voor de wetenschap. De rollen worden omgedraaid: de zwakkere generalisaties in de sociologie vormen het enige model dat legitiem kan voorgesteld worden als algemene basis voor empirische voorspelling, ook in de fysica. Daarin functioneert steeds een deel beslissing, nooit louter deductie.

Dit is de echte basis voor een mogelijke eenheid van de natuur- en menswetenschappen. Neurath ontwikkelt zijn ideeën in discussie met Mill, Dilthey, Weber en vooral Marx. Het marxisme kan een empirische sociologie funderen, bevrijd van psychologistische en metafysische termen. Deze sociologie wil echter niet zozeer 'oorzaken' van sociale fenomenen ontdekken, en dus vaste wetten opstellen. Het is nuttiger dat ze zich ertoe beperkt na te gaan hoe bepaalde

voorvallen of condities aanwezig waren in het proces waaruit bepaalde sociale samenhangigheden zijn voortgevloeid. Er moet, anders gezegd, nagegaan worden welke soort van verband er kan geweest zijn tussen *particuliere* fenomenen onderling. Verbanden die thuishoren in verschillende disciplines lopen hierbij in elkaar over. Ook Marx blijkt tenslotte veel te causalistisch. Sociologie moet en kan niettemin in haar werkhypothesen sociale verandering voorspellen, voortgaande op (statistisch-) vastgestelde relaties en interacties. Zelfs een 'rationele' en systematische herstructurering van de maatschappij — politieke planning dus — kan erop gebaseerd worden. Toch blijft de mogelijkheid van voorspellen erg gelimiteerd. De menselijk-sociale evolutie is steeds veel te complex, individueel gedrag is al te grillig en tenslotte : sociale voorspelling reflecteert zich op het voorspelde zelf; voorspellingen kunnen niet alleen zichzelf doen uitkomen maar ook zichzelf doen falen.

Epistemologie kan niet anders dan een sociologie van de wetenschappen zijn; in de sociale wetenschappen zelf is zij een sociologie van de sociologie en van de sociologen. Reflexiviteit wordt hier circulariteit. Hierin is plaats voor culturele tradities en evaluatieve uitspraken ('*thoughtful wishing*', heel iets anders dan voorschriften), zonder onkritisch te zijn. Voor Zolo is dit de aanleiding om dieper in te gaan op Neuraths ideeën over de verhouding tussen de sociale wetenschap en ethische voorschriften, positieve wetgeving en 'social engineering' in het algemeen, afsluitend bij Neuraths discussie met Von Hayek. Dat vervolledigt wel het overzicht van Neuraths denken, maar raakt nog amper Zolo's opzet.

De conclusie van het boek bestaat uit drie uitgewerkte standpunten die de schrijver wil innemen midden de drukke hedendaagse wetenschapsfilosofische discussie; ze gaan op Neurath terug. (a) Een 'reflexieve epistemologie' moet het alternatief zijn van de hedendaagse vormen van naturalistische epistemologie als bijvoorbeeld artificiële intelligentie en causalistische kennissociologie. Hiermee wordt gesteld dat methodologische beslissingen van linguïstische aard (iets als Kuhns paradigma's) de pluraliteit van theorieën overspannen, maar ook aan de basis liggen van empirische vaststellingen en uitspraken. Dit maakt observatie-uitspraken even kwetsbaar als theorieën, het zogenaamde Neurath-principe. Volgens Zolo houdt dit ook in dat er geen verschil is tussen wetenschappelijke en natuurlijke taal : gene is ook onprecies en meerzinnig. Reflexieve epistemologie, die zich van dit alles rekenschap tracht te geven, ontsnapt zelf niet aan een situering binnen een bepaalde wetenschappelijke en historische context. Ze is een permanente kritische zelfbeschouwing van de historische vormen waarin theoretische en praktische kennis verloopt. Historische vormen zijn altijd voor een deel niet-rationeel, niet-recupereerbaar, voor een deel emotie, folklore en metafysica, nooit waardenvrij. Epistemologie wordt in plaats van genaturaliseerd (Quine) gesocialiseerd of gehistoriseerd. (b) Een reflexieve epistemologie staat

volkomen sceptisch ten aanzien van de mogelijkheid dat het wetenschappelijk discours zou refereren naar een 'objectieve werkelijkheid'; zo kan ook een ethisch discours zijn geldigheid niet funderen in de kennis van een objectieve grond ervan, bijvoorbeeld van natuurwetten of van het principe van het grootste nut. (c) Een naturalistische methode voor menswetenschappen eisen is wetenschappelijk zelfmoord plegen. Meer nog, sociologisch onderzoek is de voorwaarde voor elke 'rationele' constructie van de taal en de methode van wetenschappelijke onderzoeksgemeenschappen. Epistemologische problemen die met betrekking tot sociale wetenschappen worden geformuleerd (als een sociaal-gesitueerde zelf-reflectie) zijn bijgevolg mede-bepalend voor elke epistemologie van de natuurwetenschappen zelf; vandaar de "epistemologische prioriteit van de sociale wetenschappen" (blz. 178). Zo ontstaat toch weer een eenheidsstandpunt om zowel natuur- als menswetenschappen te benaderen, ver voorbij het zogenaamd achterhaalde onderscheid tussen 'verklarende' en 'begrijpende' wetenschappen.

Deze eigen stellingen van Zolo zijn vooral radicalisering van ideeën die elders tot ontwikkeling komen. Dit maakt ze zo kwetsbaar als epigonenkunst (hoe voortreffelijk in dit geval ook) : ze missen de nuances en de subtiele diepgang van de meesters en ze putten niet uit eigen bronnen; Zolo verwijst nooit naar wetenschappelijke praxis zelf, steeds naar teksten erover. Enige wetenschapsfilosofische voorkennis is dus nodig. Achter elk hoofdstuk volgen vele bladzijden noten; er zit een rijke bibliografie in verspreid : de angelsaksische epistemologische actualiteit. De hermeneutische traditie ontbreekt totaal; dit lijkt ons een fundamentele leemte, gezien de eerste eigen stelling (a) van de schrijver : ze schreeuwt er om. Niettemin leert men veel in dit boek en het leest prachtig.